

СИНОНІМІЧНІ ТА АНТОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ У ФУТБОЛЬНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Проаналізовано розгалужені синонімічні та антонімічні відношення в українській футбольній термінології. Виявлено такі типи синонімів: однослівні терміни-дублети, терміни-синтаксичні синоніми, дефініційні синоніми, стилістичні синоніми. Встановлено, що антонімічні відношення у футбольній лексиці передають дух протистояння в цьому виді спорту. В аналізованому корпусі термінів схарактеризовано семантичні опозиції на основі різнотипних відношень: а) за семантичними відношеннями (градуальні, комплементарні, векторні, координатні антоніми); б) за формально-структурними відношеннями (різно- й спільнокореневі антоніми); в) за стилістичними відношеннями (загальномовні та контекстуальні антоніми).

Ключові слова: *лексика, футбольна термінологія, синонімія, антонімія, типи семантичних відношень.*

Струганець Ю. Б. Синонимические и антонимические отношения в футбольной терминологии. *Проанализированы разветвленные синонимические и антонимические отношения в украинской футбольной терминологии. Выявлены следующие типы синонимов: однословные термины-дублеты, термины-синтаксические синонимы, дефиниционные синонимы, стилистические синонимы. Установлено, что антонимические отношения в футбольной лексике передают дух противостояния в этом виде спорта. В рассматриваемом корпусе терминов охарактеризованы семантические оппозиции на основе разнотипных отношений: а) по семантическим отношениям (градуальные, комплементарные, векторные, координатные антонимы); б) по формально-структурным отношениям (разно- и однокоренные антонимы); в) по стилистическим отношениям (общезыковые и контекстуальные антонимы).*

Ключевые слова: *лексика, футбольная терминология, синонимия, антонимия, типы семантических отношений.*

Struhanets Y. B. Synonymic and Antonymic Relations in Football Terminology. *Despite researchers' attention to the theoretical and practical issues of sports terminology, football terminology still requires systematic research.*

Purpose of the article is to analyze synonymic and antonymic relations in the system of Ukrainian football terminology. The source base is the professional dictionaries, general language dictionaries, sports newspapers and magazines, professional, non-fiction and reference books on football issues, football programmes on TV, broadcasting of football matches, football Internet-communication, oral football communication.

In analyzed case of terms founded such types of synonyms: one-word terms-doublents, terms-syntactic synonyms, definitional synonyms, stylistic synonyms. Absolute synonyms coincide with semantics, emotional colouring, compatibility, not frequency. Partial synonyms are dominated.

It is found that antonymic synonyms in the football vocabulary convey the spirit of resistance in this sport. It is determined semantic opposition based on different types of relationships: a) semantic relations (gradual, complementary, vector, coordinate antonyms); b) formal and structural terms (with different and with same root); c) stylistic terms (general language and contextual antonyms).

Summing up, football terminology needs constant attention of researchers, especially in its unification and standardization.

Key words: *vocabulary, football terminology, synonym, antonym, type of semantic relations.*

Словниковий склад мови – своєрідний макрообраз світу. Завдяки лексичі національної мови відбувається систематизація знань, експлікується розвиток різних сфер лінгвосоціуму: матеріальної і духовної. На перетині цих складних вимірів сформувався важливий сегмент сучасного мовно-смислового універсуму – футбольна термінологія.

В останні десятиліття зросло зацікавлення мовознавців футбольною комунікацією в різних мовах. Здебільшого футбольний дискурс аналізують у межах спортивного (Б. О. Зільберт [3], О. Г. Малишева [6] та ін.). Із найгрунтовніших досліджень – дисертаційні праці О. С. Рилова «Термінологічна система “Футбол” у російській мові» (1998 р.) [7] і С. С. Богуславського «Футбольна термінологія в німецькій мові» (2010 р.) [1].

Попри увагу дослідників до теоретичних і практичних питань спортивної термінології в українському мовознавстві футбольні терміноодиниці ще потребують системних досліджень. Мета нашої розвідки – проаналізувати синонімічні та антонімічні відношення в українській футбольній термінології. Джерельною базою слугували фахові словники, загальномовні словники, спортивні газети та журнали, фахова, науково-популярна та довідкова література з футбольної проблематики, телепрограми на футбольну тематику, трансляція футбольних матчів, футбольна інтернет-комунікація, усна футбольна комунікація.

Синонімія наявна в термінологічних системах на будь-яких етапах розвитку. На думку Л. О. Симоненко, із виникненням терміносистем з'являється потреба у виборі із синонімічного ряду того терміна, який найточніше схарактеризував би те чи те поняття та мав би найінформативнішу внутрішню форму [8: 33].

У багатьох терміносистемах синонімія виникає під впливом спільних-лінгвальних та екстралінгвальних чинників. Н. Л. Цимбал виокремлює такі: постійний розвиток науки, що супроводжується появою нових понять та бажанням дати кожному поняттю найточнішу номінацію; неуніфікованість термінології; наявність застарілих назв, що функціонують поряд із новими; взаємодія літературної мови й діалектного мовлення; відродження вдалих термінів, що з певних причин тривалий час не використовувалися; паралельне вживання автохтонного та запозиченого термінів; мовна економія, що породжує синонімії різних структурних рівнів; існування повного і короткого варіантів термінів; номінація того ж поняття різними науковими школами чи вченими в різних мовах [10: 47].

Синонімія – поширене явище в українській футбольній термінології. Аналогічну картину спостерігає Р. С. Коваль у французькій мові: «Практично кожний футбольний термін у французькій мові має один або кілька синонімів» [4: 107]. Спираючись на вже усталену в мовознавстві класифікацію термінів-синонімів [2: 54-58], виокремлюємо кілька груп синонімічних футбольних термінів.

Однослівні терміни-дублети. Найчастіше синонімічні пари у цій групі утворюються за моделлю «запозичене слово – український відповідник». Розглядаючи більшість таких пар футбольної термінології, можемо стверджувати, що вони виникли двома способами:

а) запозичене слово знаходило в українській мові готове слово-синонім: *бек* – *захисник*, *голкіпер* – *воротар*, *матч* – *гра*, *пенальті* – *одинадцятиметровий*, *резерв* – *запас*, *рефері* – *суддя*, *стопер* – *захисник*, *страйкер* – *бомбардир* (У матчі «Дніпро» – «Ворскла» рефері поставив **пенальті** у ворота господарів після того, коли зрозумів, що «Дніпро» не пропустить (champion.com.ua, 12-03-12, 09:43); *Пробити одинадцятиметровий* взявся Луїс Суарес, але з його ударом впорався голкіпер «Райо Вальєкано» Хуан Карлос (ua-football.com, 04-03-16, 00:13);

б) запозичене слово, потрапивши в українську мову, спричиняло виникнення слова-синоніма, рівноцінного за значенням: *ліберо* – *чистильник*, *хавбек* – *опорник* (32-мільйонний *хавбек* «Реала» офіційно повернувся у рідний клуб (football24.ua, 26-08-15); *Опорник* «Реала» проходить медогляд у фіналістів Ліги Чемпіонів (footballtransfer.com.ua, 26-05-15, 13:49).

Питомі та запозичені терміни функціонують паралельно, хоча перевагу надають зазвичай тим термінам, які є коротшими: *пенальті* більш функціонально навантажене ніж *одинадцятиметровий*, а термін *пас* має перевагу над терміном *передача*.

Терміни – синтаксичні синоніми. Це синтаксичні конструкції, співвідносні за значенням і будовою. Виділяють два різновиди синтаксичних синонімів:

а) «словосполучення – словосполучення»: *захисна тактика* – *тактика гри від захисту*, *карний майданчик* – *штрафний майданчик*, *кутовий удар* – *удар з кута поля*, *передача верхом* – *верховий пас* (Василь узагалі сміливо брав гру на себе і кілька разів небезпечно прострелив у **штрафний майданчик** «Реала» (1927.kiev.ua, 26-11-15, 09:23); *Якщо воротар або захисник у карному майданчику чесно намагається боротися за м'яч, то червона картка більше не буде показуватися, буде жовта картка*, – наводить офіційний сайт ФІФА слова Інфантіно (zik.ua, 07-03-16, 17:32);

б) «слово – словосполучення»: *гол* – *взяття воріт*; *екстратайм*, *овертайм* – *додатковий час*, *лайнсмен* – *боковий арбітр*, *фол* – *порушення правил* («Баварія» обіграла «Ювентус» в **екстра-таймі** і таки вийшла до чвертьфіналу ЛЧ (zik.ua, 17-03-16, 03:22); *Причому «Ювентус» після першого тайму виграв з рахунком 2:0, але голи Левандовські і Мюллера в останні 20 хвилин матчу перевели гру в **овертайм*** (dt.ua, 17-03-16, 00:45); *Основний час мюнхенського матчу завершився з аналогічним результатом, і гра перейшла в **додатковий час*** (zik.ua, 17-03-16, 03:22). У коментарях футбольних матчів перевагу надають запозиченим термінам. Це зумовлено тим, що під час футбольного коментування чи розмови на футбольну тематику простіше вжити коротше слово (дія закону мовної економії). Деякі словосполучення почали заміняти однослівним терміном, що містить у своєму складі компоненти словосполучення, наприклад: *європейський кубок* – *єврокубок*, *опорний півзахисник* – *опорник*, *центральний форвард* – *центрфорвард*.

Дефініційні синоніми. Дефініційною синонімією називають збіг значення терміна і його дефініції [2: 58], як-от: *навіс* – *довга верхова передача, яка направлена до воріт суперника*; *свічка* – *сильний удар вгору*; *сухий лист* – *гол*

обвідним ударом, переважно з кутової позначки (Тьяго допустив ляп, за який карають ще в ДЮСШ: погано прийняв м'яч в штрафній, запалив «свічку» і дав Начо хорошим обвідним ударом переправити м'яч у сітку (ua-football.com, 03-11-15, 23:49).

Стилістичні синоніми. У складі футбольної лексики велика кількість стилістичних синонімів. Корелюють нормативні терміни і професіоналізми або жаргонізми, що активно творяться в усній футбольній комунікації: *кутовий* – *кут*, *пенальті* – *пеналь*. Словосполучення, які мають синонімічний зв'язок і стилістичне забарвлення, ми також відносимо до цієї групи: *лава запасних* – *банка*, *пропустити м'яч поміж ніг* – *пропустити «щура»*, *удар внутрішньою стороною стопи* – *удар «щічкою»*, *удар носком* – *удар шпідом*, *удар п'ятою* – *удар каблуком*, *удар у верхній кут* – *удар у «дев'ятку»*, *удар у нижній кут* – *удар у «шістку»*, *удар через себе* – *удар «ножицями»* (Крістіану Роналду спробував забити 4-й гол фантастичним ударом в падінні *через себе*, але суддя вказав на положення поза грою (ua-gol.com, 04-01-12, 22:22); Карім Бензема в акробатичному стрибку завдає *удар ножицями* – гол (ua.korrespondent.net, 17-01-16, 17:41).

Синонімічна палітра української футбольної лексики тяжіє до метафоризованих слововживань: *перемагати* – *знищувати*, *сильний удар* – *гарматний постріл*, *точний удар* – *більярдний удар* («Барселона» *знищує* всіх підряд. Сьогодні «Гранад» (footballgazeta.com, 27-09-14, 23:49).

Стилістично забарвлені терміни набувають емоційного забарвлення (позитивного або негативного). Як стверджує О. С. Рилов, терміни з позитивною емоцією – явище нечастотне, наприклад, *удар «щічкою»* (не *щокую*). Саме слово зі зменшено-пестливим суфіксом підкреслює технічність футболіста, ювелірність його роботи – майстерність виконання пасу чи удару. Учений припускає, що жорсткий характер гри зумовлює деяку жорсткість оцінок [7: 108].

І хоч синонімія в термінології – небажана, вона все одно існує. На думку І. М. Кочан, «це свідчить, передусім, про стан становлення терміносистем, особливо сьогодні, коли українська мова набула державного статусу, але за такий короткий час ще не відбулося уніфікації термінів на внутрішньосистемному та міжсистемному спілкуванні. Однак мова сама регулює вибір одного терміна із синонімічних пар. Першопричиною такого відбору може стати передусім “старіння” одного з компонентів, його рідковживаність» [5: 18]. У наведених синонімічних парах перший компонент – футбольний термін, який використовувався у 1920-30-х рр. у Галичині, – перейшов у розряд архаїзмів: *відсторона* – *офсайд*, *воковер* – *невька*, *грач* – *гравець*, *грище* – *футбольне поле*, *дефензива* – *захист*, *дружина* – *команда*, *займак* – *штрафний удар*, *змагун* – *гравець*, *карний мет* – *пенальті*, *копаний м'яч* – *футбол*, *копанка* – *футбол*, *копун* – *футболіст*, *наріжняк* – *кутовий удар*, *офензива* – *наступ* Загалом синонімія у футбольній лексиці – поширене багатоаспектне явище.

Антонімія – тип семантичних відношень лексичних одиниць, які мають протилежні значення. Явище антонімії у футбольній лексиці підтверджує

наявність у ній системності. Відображення в мові протилежного є цілком закономірним, оскільки зумовлене самою природою матеріальної та нематеріальної дійсності.

У сучасному мовознавстві поділяють антоніми таким чином: а) за семантичним відношенням — на кілька основних класів за типом протиставлення; б) за формально-структурними ознаками — на різно- і спільнокореневі; в) за стилістичними характеристиками — на загальномовні та контекстуальні [9: 27]. У футбольній лексиці за типом семантичних відношень виокремлюємо:

1) **градуальні антоніми**, що номінують два діаметрально протилежні (за мірою або ступенем вияву) видові поняття певного родового поняття: *сильний гравець — слабкий гравець*. Таке родове поняття характеризується можливістю ступеневого зростання або спаду ознаки: *виграна гра — гра на нічию — програна гра; мінімальний рахунок — нічийний рахунок — розгромний рахунок* (Збірна України з **мінімальним рахунком** поступилася команді Іспанії у Севільї (ffu.org.ua, 27-03-15, 23:45); *У матчі «Дніпро» — ПСВ рахунок нічийний 0:0* (ukrinform.ua, 20-09-12, 20:53); *Вісенте Гомес: «Незважаючи на розгромний рахунок, гра була не простою»* (fcdynamo.kiev.ua, 04-03-16, 17:20);

2) **комплементарні антоніми**, що позначають два взаємодоповнювальні видові поняття і разом становлять певне родове поняття, без проміжних ланок: *вирішальний гол — невирішальний гол, вища ліга — нижча ліга, забитий гол — незабитий гол* (*Швидко забитий гол жодним чином не поміняв гри — португальці продовжували атакувати, а турки просто відбивались з надією на контратаку* (football24.ua, 03-05-13); *Неймара покарали відтисканнями за незабитий гол* (football24.ua, 04-09-15);

3) **векторні антоніми**, що позначають дві протилежно спрямовані або взаємно зворотні дії, явища, ознаки, напрями, відношення тощо: *атака — захист, віддавати передачу — отримувати передачу, удар по воротах — удар від воріт*. До цього класу тяжіють антоніми-конверсиви, що позначають протилежно спрямовані дії або відношення в межах однієї спільної ситуації: *вигравати матч — програвати матч, купувати гравця — продавати гравця* (Тарас Степаненко: *Ми повинні вигравати кожен матч* (shakhtar.com, 06-02-16, 21:37); *«Здалось, що ми можемо програти цей матч» — Монтелла* (gazeta.ua, 17-04-15, 00:53);

4) **координатні антоніми**, що позначають дві протилежні точки певного просторового або часового відрізка: *верхній кут — нижній кут, недокинути м'яч — перекинути м'яч, перша хвилина — остання хвилина, попередня гра — наступна гра, правий фланг — лівий фланг* (*Попередня гра суперників на «Донбас Арені» пройшла 28 листопада 2010 року в межах чемпіонату сезону — 2010/11* (shakhtar.com, 28-11-11, 16:30); *Фоменко: кожна наступна гра для України буде, як остання* (prosport.tsn.ua, 08-06-13, 01:08).

За формально-структурним типом розмежуємо:

1) **різнокореневі антоніми**: *активний офсайд — пасивний офсайд, атака — захист, ближня стійка — дальня стійка, верхній кут — нижній кут, власна половина поля — чужа половина поля, гарматний удар — слабкий удар, грати «чисто» — грати «брудно», грати на виїзді — грати вдома, забити — пропустити,*

*лідер – аутсайдер, пас верхом – пас низом, підхопити м'яч – втратити м'яч, початок тайму – кінець тайму, правий фланг – лівий фланг (У таймі ж другому Коноплянка отримав більше свободи, грав не стільки на бровці, скільки зміщувався в центр, а також розганяв **атаки** флангом (dero.ua, 09-11-15, 08:15); Леоненко: **Захист** Динамо бездарно зіграв у матчі із Зорею (ua.korrespondent.net, 13-04-15, 09:45);*

2) спільнокореневі антоніми: *важливий гол – неважливий гол, виграти – програти, вирішальний гол – невирішальний гол, заблокований удар – незаблокований удар, зарахований гол – незарахований гол, порушувати правила – не порушувати правила, футбол – антифутбол (Суркіс: У мене свято, немов ми **виграли** серйозний матч Ліги чемпіонів (ua.korrespondent.net, 03-02-16, 10:43); Ребров про матч з «Мансіті»: «**Програли** по праву, через свої помилки»(unian.ua, 25-02-16, 00:22).*

За стилістичним характером розмежовуємо такі види антонімів:

1) загальнономовні, або постійні, антоніми: *атакувати – захищатись, вигравати – програвати, влучати – промахуватись, домашня гра – гостьова гра, фаворит – аутсайдер (Далі будуть два матчі з німцями, **домашня гра** з іспанцями, а наостанок «Шахтар» завітає на «Олд Траффорд» (prosport.tsn.ua, 30-08-13, 14:42); **Гостьова гра** чекає й на «Чорноморець» (firtka.if.ua, 12-12-13, 14:17);*

2) контекстуальні антоніми, що виникають унаслідок переносного вживання слова в значенні, яке не закріплене у слові, а з'являється тільки в певному контексті (у нашому випадку – у футбольній комунікації): *забивати (м'яч) – пропускати (м'яч), комбінаційний (гол) – спонтанний (гол), (грати) персонально – (грати) зонально, суха (гра) – результативна (гра), (грати) чисто – (грати) грубо (Суха гра на мокром полі (football24.ua, 01-06-12); **Результативна гра** Крістіану Роналду допомогла «Реалу» здобути розгромну виїзну перемогу над барселонським «Еспаньолом» у матчі третього туру чемпіонату Іспанії з футболу, повідомляє «Р-Спорт» (gazeta.ua, 12-09-15, 18:59). У загальноновживаному словниковому складі такі слова не є антонімами.*

Отже, в українській футбольній термінології наявні розгалужені синонімічні та антонімічні відношення. Виявлено такі типи синонімів: однослівні терміни-дублети, терміни-синтаксичні синоніми, дефініційні синоніми, стилістичні синоніми. Абсолютні синоніми, такі, що повністю збігаються за семантикою, емоційним забарвленням, сполучуваністю, не частотні. Домінують часткові синоніми.

За допомогою антонімії у футбольній лексиці здійснюється номінація понять із протилежним семантичним наповненням, що дає змогу встановити асоціативні зв'язки термінологічної одиниці. Антонімічні відношення у футбольній лексиці передусім передають дух протистояння в цьому виді спорту. В аналізованому корпусі термінів встановлено семантичні опозиції на основі різнотипних відношень: а) за семантичними відношеннями (градualьні, комплементарні, векторні, координатні антоніми); б) за формально-структурними відношеннями (різно- й спільнокореневі антоніми); в) за стилістичними відношеннями (загальнономовні та контекстуальні антоніми).

Футбольна термінологія як динамічний сегмент мовної діяльності соціуму потребує постійної уваги дослідників, зокрема щодо її уніфікації і стандартизації. Це дасть змогу усунути надлишкову варіантність, зменшити функціональне навантаження запозичень (особливо англіцизмів), активізувати використання питомих мовних одиниць із футбольною семантикою, ефективно задіяти словотвірний потенціал української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Богуславский С. С.** Футбольная терминология в немецком языке: дисс. ... канд. филолог. наук: 10.02.04 / Богуславский Сергей Сергеевич. – Одесса, 2010. – 291 с.
2. **Головин Б. Н.** Лингвистические основы учения о терминах: учебн. пособ. для студ. филолог. спец. вузов / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М.: Высшая школа, 1987. – 105 с.
3. **Зильберт Б. А.** Спортивный дискурс: базовые понятия и категории, исследовательские задачи / Б. А. Зильберт, А. Б. Зильберт // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей / [отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов]. – М.: МАКС Пресс, 2001. – Вып. 17. – С. 45–55.
4. **Коваль Р. С.** Синонімія у французській футбольній лексиці / Р. С. Коваль // Молода спортивна наука України: зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту / [за заг. ред. Є. Приступи]. – Львів, 2010. – Вип. 14, т. 2. – С. 107–112.
5. **Кочан І.** Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами / І. Кочан // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2008. – № 620. – С. 14–19.
6. **Мальшева Е. Г.** Русский спортивный дискурс: лингвокогнитивное исследование: монография / Е. Г. Мальшева. – 2-е изд., стер. – М.: ФЛИНТА, 2011. – 370 с.
7. **Рылов А. С.** Терминологическая система «Футбол» в русском языке: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Рылов Александр Станиславович. – Нижний Новгород, 1998. – 250 с.
8. **Симоненко Л. О.** Формування української біологічної термінології: монографія / Л. О. Симоненко. – К.: Наук. думка, 1991. – 150 с.
9. **Тараненко О. О.** Антоніми / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 27–29.
10. **Цимбал Н. Л.** Сучасна українська термінологія органічної хімії / Н. Л. Цимбал. – Умань: РВЦ «Софія», 2007. – 135 с.

Струганець Юрій Борисович – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови та методики її навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, Україна.

Тел.: +380672087368

E-mail: yurastruhanets@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-6571-3912>

Struhanets Yuriy Borysovych – Ph.D in Philology, assistant, Department of the Ukrainian Language and Methods of Teaching, V. Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ukraine, 46027, Ternopil, M. Kryvonosa Str., 2.